

Elżbieta Umińska-Tytoń

"Leksyka z zakresu wojskowości w
"Trylogii" Henryka Sienkiewicza" :
Część I : "Analiza i interpretacja" :
Część II : "Słownik", Leonarda
Mariak, Szczecin 2009-2010 :
[recenzja]

Studia Językoznawcze 10, 342-345

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Leonarda Mariak, *Leksyka z zakresu wojskowości w Trylogii Henryka Sienkiewicza. Część I Analiza i interpretacja*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2010, ss. 364 oraz Część II *Słownik*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2009, ss. 464

„Wydawać by się mogło, że o twórczości Henryka Sienkiewicza napisano już wszystko”. To pierwsze słowa monografii Leonardy Mariak i zarazem pierwsza refleksja, jaka nasuwa się Czytelnikowi po zetknięciu się z tym tytułem. Ale już dalsza część tego zdania wyprowadza nas z błędu: „tymczasem okazało się, że istnieją jeszcze możliwe do podjęcia problemy, które mogą uzupełnić lub poszerzyć naszą wiedzę w tym zakresie”. Książka L. Mariak potwierdza to twierdzenie w pełni, stanowi bowiem niezwykle interesującą propozycję metodologiczną inspirującą do dalszych badań oraz twórczo uzupełniającą i weryfikującą dotychczasową wiedzę o warsztacie pisarskim Henryka Sienkiewicza.

Opracowanie L. Mariak ma charakter badań materiałowych, co stanowi jego niezaprzeczalny walor. Sporządzenie obszernego słownika stanowiącego część drugą monografii wydatnie podnosi wartość pracy, pozwalając na weryfikację analizowanego materiału, a jednocześnie w przyszłości umożliwiając różnego rodzaju porównania, w których zarówno materiał zawarty w słowniku, jak i zastosowana metoda jego opracowania mogą się stać istotnym punktem odniesienia w dalszych badaniach polszczyzny XIX wieku.

Słownik odzwierciedla szerokie rozumienie pojęcia leksyki militarnej i języka wojskowego, „który traktuje się tu jako środowiskowo-zawodową odmianę polszczyzny używaną w wojsku, konkretyzującą się w oficjalnych zarządzeniach, regulach regulaminu, codziennym, potocznym języku wojskowym oraz w gwarze żołnierskiej. Słownictwo wojskowe odnosi się do całego zasobu wyrazowego, który merytorycznie jest związany ze sztuką wojenną i siłami zbrojnymi, a językowo obejmuje wszystkie terminy wojskowe, nazwy pewnych indywidualiów oraz wybrane nazwy gwarowe” (cz. I, s. 8). Dzięki zastosowaniu specjalnie do tego celu przygotowanego programu komputerowego Autorka zgromadziła – jak sama mówi skromnie – „bliską kompletności” bazę materiałową, która pozwoliła na badanie nie tylko repertuaru środków językowych z wybranego zakresu semantycznego, ale także na ukazanie jego wewnętrznego zróżnicowania ujętego w kategoriach ilościowych. Drugim ważnym, a może najważniejszym celem opracowania jest pokazanie, jak leksyka i frazeologia wojskowa służą budowaniu

językowego obrazu świata przedstawionego, a w konsekwencji ukazanie warsztatu pisarskiego i walorów języka artystycznego Henryka Sienkiewicza.

Słownik L. Mariak jest pierwszym opracowaniem całościowo i wszechstronnie prezentującym zasób leksyki z dziedziny wojskowości zawartej w Trylogii. Na podkreślenie zasługuje bogata ilustracja kontekstowych użyć badanej leksyki, uwzględnienie różnorodnych form i odcieni znaczeniowych, włączenie do słownika nazw własnych funkcjonujących na zasadzie przenośnych nazw apelatywnych i skrótów myślowych zastępujących takie pojęcia jak klęska, zwycięstwo, bohaterstwo itp. Lektura słowników rzadko bywa zajmująca. Z reguły traktuje się je jako źródło do poszukiwań wybranych haseł, znaczeń, pól wyrazowych itp. *Słownik L. Mariak* wyróżnia się na tle innych słowników tym, że zachęca do linearnej lektury. Obszerny wstęp niezwykle precyzyjnie pokazuje kryteria doboru i konstrukcji haseł. Poszczególne hasła zbudowane są przejrzysto, zaś definicje dobrze objaśniają specjalistyczne terminy, a w przypadku leksyki z pogranicza języka ogólnego i terminologii specjalistycznej znakomicie uzasadniają umieszczenie hasła w słowniku. Bogaty i trafny dobór kontekstów ilustrujących użycie wyrazów hasłowych w tekście powieści sprawia, że sam słownik już wiele mówi o warsztacie twórczym Henryka Sienkiewicza.

Część analityczna opracowania składa się ze *Wstępu* (s. 7–34) i dwóch obszernych rozdziałów: I. *Typologia i frekwencja leksyki z zakresu wojskowości* (s. 35–126) i II. *Wartość stylistyczna leksyki z zakresu wojskowości w kreacji wojen i scen z życia wojskowego* (s. 127–231). We *Wstępie* znajdzie Czytelnik jasno określony cel badań i precyzyjny opis zastosowanej metodologii. Na szczególne wyróżnienie zasługuje zawarty tu *Stan badań*, w którym w sposób syntetyczny, ale zarazem bardzo rzetelny Autorka przedstawia istniejące opracowania twórczości Sienkiewicza, słusznie skupiając się na pracach dotyczących badań języka i stylu, zaś do opracowań literaturoznawczych odsyła poprzez wskazanie stosownych bibliografii. Przedstawiony stan badań przekonująco pokazuje niedostatki i luki w badaniu języka Sienkiewicza. Uzasadnia potrzebę prowadzenia dalszych badań języka, a w konsekwencji warsztatu pisarskiego wielkiego pisarza. Pierwszy rozdział zawiera bardzo kompetentnie przeprowadzoną analizę statystyczną badanej leksyki oraz jej typologię, również charakteryzowaną w kategoriach ilościowych. Analiza ta pokazuje, jak bardzo brak tego typu badań, które w dalszej perspektywie pozwolą, zapewne, na znaczące dopełnienie naszej wiedzy o bogactwie i funkcjonowaniu języka XIX wieku.

Z analizy statystyczno-funkcjonalnej leksyki z zakresu wojskowości płyną wnioski dotyczące:

- kryteriów doboru leksyki szeroko- i wąskoznaczeniowej do kreowania świata wojen i wojskowości;
- przejawów troski pisarza o komunikatywność tekstu widocznych w stosowaniu wyrazów współnoodmianowych, a także w objaśnianiu wyrazów mało znanych, eliminowaniu zbyt dużej liczby słownictwa specjalistycznego oraz w stylizacji wybiórczej;
- zróżnicowania liczbowego leksyki wojskowej, jej bogactwa i oryginalności;
- zróżnicowania stylistycznego, chronologicznego, socjalnego i geograficznego badanej leksyki;
- zróżnicowania formalnego słownictwa wojskowego.

Zestawienie zgromadzonego materiału językowego z danymi historycznymi pozwoliło też odpowiedzieć na pytanie, w jakim zakresie opisy wojenno-żołnierskie zawarte w powieściach odpowiadają prawdzie historycznej także w aspekcie językowym.

W drugim rozdziale pokazuje się sposób wykorzystania badanej leksyki do celów artystycznych. W części pierwszej tego rozdziału Czytelnik znajdzie interesujące rozważania o językowo-stylistycznym kształcie scen batalistycznych budowanych za pomocą różnych elementów związanych z wojskowością. Mowa więc jest o udziale leksyki wojskowej w kreacji scen batalistycznych, o wykorzystaniu jej wariantowości, synonimii, dubletów fleksyjnych i fonetycznych, o wartościowaniu realiów wojenno-wojskowych. Ciekawie przedstawia się udział badanej leksyki w charakterystyce socjolektu żołnierskiego, kształtowaniu stereotypu rycerza idealnego, w opisach obyczajów rycerskich itd. Część druga tego rozdziału przynosi analizę elementów świata przedstawionego niezwiązanych ze sferą wojskowości, które zostały wykorzystane w kreacji scen batalistycznych dla podkreślenia ich prawdziwości i plastyczności. Znalazły się tu środki stylistyczno-językowe wprowadzające pojęcia ruchu, czasu, przestrzeni, doznań słuchowych i wzrokowych (tu głównie barw i światła). Zwrócono też uwagę na rolę liczby i wielkości w kreacji świata przedstawionego.

Na szczególne podkreślenie zasługuje niezwykle precyzyjne pokazanie narzędzi badawczych. Autorka dokonując różnego rodzaju porównań, zestawień, każdorazowo wskazuje metodę postępowania, ujawnia kryteria, zgodnie z jakimi dokonuje klasyfikacji i rozstrzygnięć (np. na s. 100 opis neosemantyzmów

u Sienkiewicza poprzedza wskazanie kryteriów zastosowanych przy ich wyodrębnianiu, na s. 117–118 konfrontacja leksyki wojskowej z zasobem leksykalnym polszczyzny ogólnej prezentowana jest z uwzględnieniem zasad doboru leksykonów do porównań itd.). Dzięki temu wiele wyrażanych przez Autorkę sądów można zweryfikować, a także zestawzić z innym materiałem dzięki jasnym regułom ich formułowania. Na plus opracowania L. Mariak należy też zaliczyć sposób wykorzystania literatury przedmiotu. Zręcznie uzupełnia, uściśla, niekiedy weryfikuje sądy poprzedników, ale także wykorzystuje twórczo wcześniejsze opracowania do własnych porównań i analiz, np. na s. 49 wykorzystano do porównań słownictwo wojskowe zgromadzone z XVII-wiecznych dokumentów przez I. Szlesińskiego, na s. 81 zestawia się germanizmy użyte w Trylogii z opracowaniem L. Moszyńskiego *Geografia niektórych zapożyczeń niemieckich w staropolszczyźnie* (Poznań 1954).

Główne wnioski z przeprowadzonych analiz zebrano w części końcowej nazwanej *Wnioski końcowe* (s. 232–240). Zebrano je w trzy grupy: 1. Swoistość leksyki wojskowej; 2. Metody i mechanizmy opisu rzeczywistości wojenno-wojskowej; 3. Cechy warsztatu artystycznego Sienkiewicza na przykładzie doboru słownictwa. Całość uzupełniają *Załączniki* (s. 241–344) zawierające listy rangowe, wykazy omawianych grup leksyki (np. archaizmów, zapożyczeń, neologizmów itp.), następnie *Wykaz skrótów* (s. 345–346) i obszerny *Wykaz literatury cytowanej* (s. 347–362).

Prezentowane opracowanie z pewnością zainspiruje znawców i miłośników twórczości Sienkiewicza do dalszych badań. Zainteresuje nauczycieli, studentów, uczniów, a także badaczy polszczyzny historycznej.

Elżbieta Umińska-Tytoń